

ОЦІНКА РОЗВИТКУ АГРАРНОЇ СФЕРИ В СИСТЕМІ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

Висвітлено сучасний стан розвитку аграрної сфери, зокрема забезпечення продовольчої безпеки як одного зі стратегічних пріоритетів розвитку держави у контексті економічної безпеки. Здійснено аналіз ключових показників та складових економічної безпеки України через призму оцінки рівня забезпечення раціональних норм споживання продуктів харчування.

Ключові слова: національна безпека, економічна безпека держави, продовольча безпека, споживання, розвиток, аграрна сфера.

Постановка проблеми. Сучасний економічний стан України переконливо свідчить, що проблема економічної безпеки держави набуває актуальності і виняткового значення.

Поступовий перехід економіки України на ринкові відносини істотно ускладнює проблему економічної безпеки держави, яка є важливою характеристикою якості життя та стану економіки. Тому на порядок денний стає проблема забезпечення економічної безпеки держави в ринкових умовах шляхом підвищення рівня забезпечення її продовольчої складової.

Стан дослідження. Проблема економічної безпеки є недостатньо дослідженою в економічній науці. Дослідження таких категорій, як «безпека», «економічна безпека», «економічна безпека підприємств аграрного сектора», дозволяє стверджувати, що не існує єдиного підходу до визначення цих понять. Можна навіть сказати, що дослідження проблеми економічної безпеки на рівні галузей в українському суспільстві нині перебувають лише на початковій стадії у зв'язку з появою низки загроз для економічної безпеки України, її регіонів та окремих галузей господарювання. Але вже сьогодні існує значний доробок вітчизняних та зарубіжних науковців з питань забезпечення економічної безпеки, які знайшли відображення у працях вітчизняних науковців А. Барановського, І. Бінька, В. Гейця, Я. Жаліла, Б. Кваснюка, В. Мунтіяна, І. Недіна, Н. Реверчука, П. Саблука, А. Сухорукова, В. Точиліна, В. Шлемка та ін.

Також проблема продовольчої безпеки у контексті ринкової трансформації економіки АПК та формування активної аграрної політики значною мірою висвітлюється в наукових працях Ю. Білика, В. Богачова, П. Борщевського, Л. Дейнеко, В. Зіновчука, О. Кочеткова,

І. Лукінова, Л. Малиновського, О. Нижника, В. Тіллака, В. Ткаченко, В. Точиліна, В. Трегобчука, В. Юрчишина, В. Якобчука ін. За кордоном, зокрема, в країнах СНД, питанням продовольчої безпеки приділяють увагу Е. Борисенко, В. Гусаков, А. Курлипо, Е. Румянцева, І. Фурс.

Метою дослідження є аналіз стану продовольчої безпеки і її ролі в забезпеченні економічної безпеки держави.

Виклад основних положень. Поняття економічної безпеки є похідним від поняття національної безпеки та категорії безпеки загалом. За даними М. Жук (2003), термін «безпека» почав вживатися із 1990 року і означав спокійний стан духу людини, яка вважала себе захищеною від будь-якої небезпеки [6, с. 6]. Як бачимо, вже у цьому визначенні наголошувалося на таких аспектах категорії безпеки, як суб'єктивність та захищеність.

Окрім автори пропонують розглядати економічну безпеку як науку (систему наукових знань) [1]. Водночас, відповідно до такого підходу, економічній безпеці відводиться центральне місце у системі національної безпеки, а головними її ознаками виділяються самодостатність, стійкість і розвиток.

Незважаючи на те, що однією з найвагоміших функцій держави є забезпечення економічної безпеки, поняття «економічна безпека» є досить новою економіко-правовою та інформаційною категорією для національних органів управління економікою [7, с. 11]. У науковій літературі є кілька підходів щодо визначення економічної безпеки держави.

Відомий український вчений З.С. Варналій вважає, що економічна безпека держави – складна інтегральна категорія. Особливості її стану в транзитивній економіці виявляються у суперечностях, що діють у національній господарській системі у вигляді системної сукупності негативних чинників, вирішення яких потребує використання комплексу дій нормативно-правового, інституційного та організаційно-економічного характеру, заходів, спрямованих на збалансоване і стабільне зростання економіки держави, що підвищує конкурентоспроможність національної економіки та містить механізм протидії внутрішнім та зовнішнім загрозам з метою реалізації національних економічних інтересів [5, с. 27].

На думку А. Сухорукова і О. Ладюк, економічна безпека держави в умовах глобалізації – це здатність країни генерувати позитивні зрушення в національній економіці, протистояти зовнішнім економічним загрозам і гідно презентувати себе на зовнішньому ринку [7, с. 14]. Вітчизняні фахівці в галузі економічної безпеки В. Шлемко та І. Бінько визначають безпеку держави як стан національної еконо-

міки, який дає змогу зберігати стійкість до внутрішніх та зовнішніх загроз [4, с. 8].

Поняття економічної безпеки є достатньо новим для національної економічної науки, і його визначення значною мірою залежить від підходів до розуміння цього поняття та системи цінностей, характерних для певної країни на конкретному етапі історичного розвитку.

Значна кількість визначень економічної безпеки характеризується декларативністю, без урахування того, що семантично термін «безпека» означає відсутність небезпеки, інакше кажучи, захищеність когось (чогось) від когось (чогось) [1, с. 40]. Водночас, серед усіх наявних підходів до трактування економічної безпеки важко виділити якийсь один, що повністю розкривав би сутність вказаного поняття.

Економічну безпеку держави можна визначити як стан національної економічної системи, який характеризується стійкістю до зовнішніх і внутрішніх загроз, пристосованістю до мінливих зовнішніх та внутрішніх умов, здатністю ефективно захищати національні інтереси шляхом проведення самостійної економічної політики, яка б забезпечувала повноцінне використання та розвиток національного економічного потенціалу.

У науковій літературі виділяють низку складових економічної безпеки, головними з яких є енергетична, виробнича, транспортна, продовольча, зовнішньоекономічна, фінансова та інвестиційна безпеки (рис.).

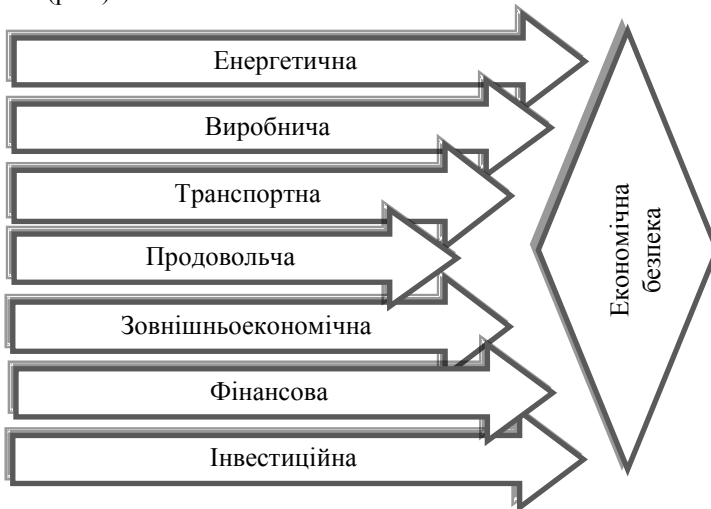

Рис. Структура економічної безпеки держави

Для уточнення деяких аспектів сучасного стану економічної безпеки України необхідно відібрати ключові показники складових економічної безпеки, а також одного макроекономічного показника. Для кожного з показників шляхом аналізу сучасних підходів у фахових наукових дослідженнях було визначено порогові та оптимальні значення (табл. 1).

Таблиця 1

**Ключові показники
складових економічної безпеки України у 2010 році**

Показники	Порогове значення	Оптимальне значення	Фактичне значення
ВВП у розрахунку на одну особу, тис. дол. США	10,0	20,0	6,7
Імпорт енергоносіїв, у % до потреби	70	30	42,6
Виробництво продуктів харчування, у % до 2000 року	100	110	109
Прямі іноземні інвестиції, млрд дол. США	2	10	6,0
Інфляція, % до попереднього року	110	100	111,1
Індекс промислової продукції, у % до 2002 року	100	120	118,2
Перевезення вантажів трубо-провідним транспортом, у % до 2000 року	100	110	88,5
Сальдо зовнішньої торгівлі, млрд дол. США	0	2	-3,03

Джерело: складено та розраховано на основі статистичних даних.

Чотири з восьми аналізованих показників перебувають нижче порогових значень, а оптимального рівня не досягнув жоден. Відповідно загальний рівень економічної безпеки України перебуває на низькому рівні. Потрібно зазначити, що ключовою загрозою як економічній, так і національній безпеці України загалом є недостатнє державне фінансування пріоритетних напрямків економічної діяльності, до яких насамперед слід віднести науково-технічну діяльність.

Обсяг бюджетного фінансування науково-технічних робіт в Україні у 2010 р. був нижчим від законодавчо встановлених норм

(1,7% ВВП) і становив менше 0,5% ВВП [3]. Для порівняння в Європейському Союзі нормативним є фінансування науки в обсязі не менш як 3% національного доходу.

У період 1991–2001 рр. видатки на фінансування науки з держбюджету в Україні не перевищували 0,5–0,7% ВВП (ще 0,7–0,9% ВВП надходило за рахунок позабюджетних коштів). В останнє десятиліття бюджетне фінансування науки не перевищувало 0,4–0,5% ВВП (позабюджетне – до 1% ВВП) [2].

Окремо варто зупинитися на аналізі сучасного стану забезпечення продовольчої безпеки України як одного зі стратегічних пріоритетів розвитку держави.

Постановою Кабінету Міністрів України від 5 грудня 2007 року було затверджено методику визначення основних індикаторів продовольчої безпеки держави, до яких включено:

1) добову енергетичну цінність раціону людини (сума добутоків одиниці маси окремих видів продуктів, які споживаються людиною протягом доби, та їх енергетичної цінності);

2) забезпечення раціону людини основними видами продуктів (співвідношення між фактичним споживанням окремого продукту та його раціональною нормою);

3) достатність запасів зерна у державних ресурсах (співвідношення між обсягами продовольчого зерна у державному продовольчому резерві та обсягами внутрішнього споживання населенням хліба і хлібопродуктів у перерахунок на зерно);

4) економічна доступність продуктів (частка сукупних витрат на харчування у загальному підсумку сукупних витрат домогосподарств);

5) диференціація вартості харчування за соціальними групами (співвідношення між вартістю харчування 20% домогосподарств з найбільшими доходами та вартістю харчування 20% домогосподарств з найменшими доходами);

6) ємність внутрішнього ринку окремих продуктів (добуток споживання певного продукту та середньорічної чисельності населення);

7) продовольча незалежність за окремим продуктом (співвідношення між обсягом імпорту окремого продукту в натуральному виразі та ємністю його внутрішнього ринку).

Здійснені розрахунки (табл. 2) засвідчують значний дефіцит продовольчого споживання в Україні навіть за усередненими величинами, не кажучи вже про їх варіацію стосовно соціальних груп.

Взаємозв'язок економічної та продовольчої безпеки в Україні

Основні продукти харчування	Фактичне споживання на душу населення у 2011 році			Рціональні норми здорового харчування в рік на людину		Рівень забезпечення раціональних норм харчування, %	Дефіцит продовольчого споживання
	кг	споживчі ціни, грн. за 1 кг	запрати, грн.	кг	запрати, кг		
М'ясо і м'ясопродукти	51,2	43,9	2247,68	83	3643,7	61,7	-38,3
Молоко і молокопродукти	204,9	3,04	622,9	380	1155,2	53,9	-46,1
Риба і рибопродукти	13,4	27	361,8	20	540	67	-33
Яйця (шт.)	310	0,52	161,2	290	150,8	106,9	+6,9
Продукти тваринного походження	×	×	3393,6	×	5489,7	61,8	-38,2
Хліб і хлібопродукти	110,4	2,6	287,04	101	262,6	109,3	+9,3
Картопля	139,3	2,03	282,8	124	251,7	112,6	+12,6
Овочі й баштанні	162,8	2,14	348,4	161	344,5	101,1	+1,1
Плоди, ягоди, виноград	52,6	3,18	167,3	90	286,2	58,5	-41,5
Цукор	38,5	6,25	240,6	38	237,5	101,3	+1,3
Олія	13,7	14,76	202,2	13	191,9	105,4	+5,4
Продукти рослинного походження	×	×	1528,34	×	1574,4	97,1	-2,9
Разом	×	×	4921,94	×	7064,1	69,7	30,3

Джерело: розраховано на основі статистичних даних.

У цілому відносно всього набору харчових продуктів, необхідних для здорового харчування, цей дефіцит (недоїдання) сягає майже 30%, у тому числі щодо продуктів тваринного походження він становить близько 38%, продуктів рослинного походження – близько 3%.

Такі цифри свідчать про неблагополучний і навіть тривожний стан продовольчої безпеки у країні, особливо щодо продуктів тваринного походження. В умовах, що склалися, зростання продовольчого споживання лімітується не виробничими потужностями вітчизняного АПК, а купівельною спроможністю населення і, отже, місткістю продовольчого ринку визначається не розмірами пропозиції, а ціною доступністю продуктів харчування.

У 2011 році середньодобова поживність раціону українця становила 2951 ккал, що на 18% перевищує граничний критерій (2500 ккал). Порівняно із 2010 роком споживання калорій населенням України зросло на 0,6%. Однак, як і у попередні роки, основну частину калорій українці споживали разом із продукцією рослинного походження. Натомість лише 27,3% середньодобового раціону забезпечується за рахунок споживання продукції тваринного походження, що удвічі нижче за встановлений пороговий критерій (55%).

Оптимальною вважається ситуація, коли фактичне споживання продуктів харчування особою впродовж року відповідає раціональній нормі, тобто коефіцієнт співвідношення між фактичним і раціональним споживанням дорівнює одиниці.

У 2011 році в Україні за більшістю основних видів продовольства фактичне споживання знаходилося вище раціональних норм. Найбільше зросло порівняно з попереднім роком споживання населенням овоче-баштанної продукції (на 13,4 відсотка), яке досягло свого раціонального рівня. В основному, це пов'язано з високим минулорічним врожаєм цих культур (зібрано 10,6 млн. т, що на 19% вище проти 2010 року); яєць (на 6,9%).

Як і в попередні роки зберігається відставання фактичного споживання від раціональної норми: молока і молокопродуктів – на 46%, плодів, ягід і винограду – на 42%, м'яса і м'ясопродуктів – на 36%, риби та рибопродуктів – на 33%.

До негативних моментів минулого року можна віднести зменшення середньодушового споживання населенням молока і молокопродуктів з 206,4 кг у 2010 році до 204,9 кг у 2011 році, яке відбулося на фоні довготривалого скорочення поголів'я корів у всіх категоріях господарств. Погіршення показника споживання населенням риби та рибопродуктів до 13,4 кг на особу (на 7,6% менше порівняно з 2010 роком) внаслідок скорочення вилову риби та добування інших водних живих ресурсів у внутрішніх водоймах на 3,4% та імпорту – на 14,2%.

Фактичне споживання за продовольчими групами «хліб і хлібопродукти», «картопля», «олія рослинна всіх видів» перевищує раціональну норму, що є свідченням незбалансованості харчування

населення, яке намагається забезпечити власні енергетичні потреби за рахунок більш економічно доступних продуктів.

У загальній структурі витрат на продукти харчування найвищу питому вагу займали витрати на: м'ясо і м'ясопродукти – 23%, хліб і хлібопродукти, молоко і молочні продукти – по 13% кожна група, овочі – 10%.

Індикатор ємності внутрішнього ринку розраховується як добуток річного середньодушового споживання певного продукту та середньорічної чисельності населення, і є важливою складовою для складання балансів попиту і пропозиції та визначення продовольчої незалежності за окремим продуктом.

Порівняно з попереднім роком у 2011 році відбулося збільшення ємності внутрішнього ринку за п'ятьма групами продовольства: «овочі та баштанні» – на 13%, «плоди, ягоди та виноград» – на 9,2%, «картопля» – на 7,7%, «яйця» – на 6,7%, та «щукор» – на 3,2%.

Разом з тим, зниження середньодушового споживання призвело до скорочення ємності внутрішнього ринку за такими групами продовольства, як «хліб і хлібопродукти», «м'ясо і м'ясопродукти», «молоко і молокопродукти», «риба і рибопродукти», «олія рослинна». Негативною тенденцією минулого року є зменшення в раціоні українців тих видів продовольства, споживання яких найбільше відстає від раціональних норм (м'ясні, молочні та рибні продукти).

Найбільш уразливими позиціями, з точки зору імпортозалежності залишаються «риба та рибопродукти», «плоди, ягоди та виноград», «олія рослинна всіх видів», частка імпорту за цими групами у загальному споживанні відповідно становить 66,7; 48,3 та 39,8% при 30-ти відсотковому пороговому критерії цього індикатора.

Поряд із досі не вирішеною проблемою низької доступності багатьох продуктів харчування для населення низки країн, що розвиваються, однією із найважливіших проблем продовольчої безпеки багатьох країн світу в сучасних умовах є безпечність для здоров'я продуктів харчування навіть в умовах достатньої забезпеченості ними.

В Україні забезпечення продовольчої безпеки вимагає суттєвих зрушень у різних сферах державної політики.

Рівень продовольчої безпеки країни залежить від стану і темпів розвитку всього агропромислового комплексу, адже забезпечення аграрної сфери безпосередньо залежить від розвитку підприємств і організацій, що займаються виробництвом сільськогосподарської продукції.

Забезпечення економічної безпеки аграрної сфери залежить також і від безпечного розвитку галузей і підприємств, що забезпечують

заготівлю, переробку сільськогосподарської продукції і доведення її до споживача. Мета безпечного розвитку даної сфери АПК – забезпечити первинну промислову переробку сільськогосподарської сировини, її заготівлю і переробку та доведення її до готовності для реалізації населенню. На цьому рівні здійснюється доставка готової продукції до місць збереження і реалізації.

Таким чином, економічна безпека підприємств аграрної сфери – це такий сталий стан розвитку аграрної економіки, за якого задовольняється необхідний мінімум потреби суспільства у відповідній продукції сільського господарства, сировині для інших сфер економіки, включаючи потреби соціального, продовольчого забезпечення та формування страхових запасів на випадок форс-мажорних ситуацій та під час дії внутрішніх і зовнішніх загроз. Головною складовою частиною економічної безпеки аграрного сектора є безпечний розвиток безпосередньо сільськогосподарського виробництва. Головною метою заходів щодо забезпечення економічної безпеки підприємств аграрної сфери повинні стати досягнення реального економічного зростання. Для цього необхідно проводити таку економічну політику, яка б створила сприятливі умови для зростання виробничих інвестицій, розширення виробництва, збільшення доходів від трудової діяльності, стимулювання інноваційної активності й технологічного прогресу.

Висновки. Отже, велику роль у забезпеченні економічної безпеки держави відіграє одна із її складових – продовольча безпека. Хоча у 2011 році відбулося покращення щодо більшості індикаторів, які характеризують стан продовольчої безпеки України, а саме: зросла середньодобова калорійність раціону населення країни, поліпшився рівень доступності продуктів харчування для населення країни, задоволення потреб населення у продовольстві, у межах його купівельної спроможності, що здійснювалося у переважній більшості продовольчих груп за рахунок продукції вітчизняного виробництва, проте загальний рівень економічної безпеки України, загалом, перебуває на низькому рівні.

1. Власюк О. С. Теорія і практика економічної безпеки в системі науки про економіку / О.С. Власюк. – К.: Нац. ін-т пробл. міжнар. безпеки при Раді нац. безпеки і оборони України, 2008. – С. 40.

2. Бажал А. Статистика / А. Бажал // Дзеркало тижня. № 49, 30 грудня 2010 року. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dt.ua/articles/61800>

3. Державний комітет статистики України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrstat.gov.ua/>

4. Економічна безпека України: сутність і напрямки забезпечення: монографія / В.Т. Шлемко, І.Ф. Бінько. – К.: Вид-во НІСД, 1997. – Вип. 2. – 144 с. – Серія: Національна безпека.

5. Економічна безпека: навч. посібник / за ред. З.С. Варналія. – К.: Вид-во «Знання», 2009. – 647 с.

6. Криминалистические аспекты экономической безопасности государства: монография / М.Г. Жук [под ред. Г.А. Зорина]. – Гродно: ГрГУ, 2003. – 115 с.

7. Сухоруков А.І. Фінансова безпека держави: навч. посібник / А.І. Сухоруков, О.Д. Ладюк. – К.: Центр навч. літ-ри, 2007. – 192 с.

Васильчак С.В., Жидяк О.Р., Дубина М.П. Оценка развития аграрной сферы в системе экономической безопасности государства.

Освещено современное состояние развития аграрной сферы, включая обеспечение продовольственной безопасности как одного из стратегических приоритетов развития государства в контексте экономической безопасности. Осуществлен анализ ключевых показателей и составляющих экономической безопасности Украины через призму оценки уровня обеспечения рациональных норм потребления продуктов питания.

Ключевые слова: национальная безопасность, экономическая безопасность государства, продовольственная безопасность, потребление, развитие, аграрная сфера.

Vasylichak S.V., Zhydyak O.R., Dubina N.P. The assessment development of agriculture in the economic security of the state.

The article deals with the modern state of development of agriculture, particularly food security as one of the strategic priorities of the state in the context of the economic security. The analysis of the key factors and components of the economic security of Ukraine through the level of assessing of the rational norms of the food consumption.

Key words: national security, economic security, food security, consumption, development, agriculture.

Стаття надійшла 18 вересня 2012 р.

УДК 336.012. 23 (477)

І.Б. Висоцька

**ПРОБЛЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
СТАБІЛЬНОСТІ ТА СТІЙКОСТІ
ФІНАНСОВОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ**

Розглядається суть дефініції «стабільність фінансової системи». Визначено проблеми функціонування фінансової системи України на сучасному етапі, окреслено шляхи подолання існуючих диспропорцій.

Ключові слова: фінансова система, стабільність фінансової системи, фінансова стабільність, макроекономічна стабільність.